

Goran NIKOLIĆ¹

UDK:339.92:165.5
Bibliid 0025-8555, MP, 62(2010)
Vol. LXII, br. 2, str. 329-347
Izvorni naučni rad
April 2010.

DA LI JE ETNIČKA I KULTUROLOŠKO-RELIGIOZNA RAZLIČITOST PREPREKA EKONOMSKOM RAZVOJU

APSTRAKT

Autor analizira uticaj heterogenosti religijsko-etničke strukture na ekonomski rast. Većina studija pokazuje da iznadprosečna nacionalno-konfesionalna diversifikacija ima negativan uticaj na privredne performanse država. Ipak, institucionalni aranžmani koji podrazumevaju značajan stepen decentralizacije mogu biti faktor relaksacije etničkih i religijskih, odnosno političkih animoziteta. Pozitivna privredna iskustva pojedinih etnički heterogenih i institucionalno složenih zemalja pokazuju da je jedinstvena ekonomska politika moguća i da izražena nacionalna heterogenost ne mora biti negativni faktor privrednog razvoja, ako postoje održive demokratske institucije.

Ključne reči: heterogenost, nacija, religija, kultura, ekonomski rast.

Da li je heterogen religijsko-etnički sastav populacije pozitivan ili negativan faktor ekonomskog rasta, odnosno kako kulturološki faktori utiču na privredni razvoj? Ovo pitanje je od velikog značaja i za zemlje Jugoistočne Evrope, odnosno Balkana od kojih neke imaju relativno složenu nacionalnu strukturu. Pitanje je koliko bi i jedno opsežno istraživanje moglo dati odgovor o „doprinosu” ovih faktora privrednom rastu i razvoju ovih zemalja, ali je vrlo indikativno da se veliki broj ekonomista kada su u pitanju

1 Goran Nikolić, istraživač-saradnik, Institut za evropske studije, Beograd, e-mail adresa: goranvnikolic@gmail.com

uzroci slabog ekonomskog razvoja afričkih zemalja slažu da je tu vrlo bitan faktor etnolingvistička heterogenost većine država crnog kontinenta.² Naime, stanovništvo većine afričkih zemalja čine mnogobrojne etničke grupe (legat evropskog kolonijalizma koji je pred kraj devetnaestog veka kreirao granice), što danas stvara uslove za neefikasnu državnu upravu, jer svaka etnička grupa pokušava da privuče što više javnih resursa (npr. lokaciju puteva, železnice, industrijskih postrojenja itd. „svom prostoru”).

To što i većina zemalja Jugoistočne Evrope, odnosno Balkana ima relativno slabe privredne performanse ekonomska nauka objašnjava, pre svega, istorijskim legatom ovog regiona, kao i još uvek prisutnim ostacima planske socijalističke privrede ili pak siromaštvom ovog područja mineralnim resursima. Međutim, vrlo bitno pitanje, kojim se do sada ekonomisti praktično nisu bavili, je uticaj religiozne i etničke heterogenosti na privredni razvoj ovih zemalja, naravno onih koje imaju složenu versku strukturu, pre svega BIH, Makedonija, Srbija, Crna Gora, Moldavija.

Iskustva Srba sa nacionalno nehomogenom državom praktično počinju od uspešnog Prvog balkanskog rata i posebno eklatantna postaju od 1918. sa stvaranjem zajedničke južnoslovenske države. Posmatrajući istorijat Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije mogu se pratiti permanentni sukoba njenih političkih i ekonomskih elita oko alokacije javnih resursa (NIP. lociranje državnih investicija, usmeravanje depozita državnih banaka, izbor ponuđača kod javnih nabavki itd), što je bio slučaj ali u prikrivenijoj formi u socijalističkoj Jugoslaviji. U Kraljevini Jugoslaviji jedinstveno tržište je, u odsustvu mera regionalne politike, davalo prednost severozapadnim delovima zemlje, ali je srpska elita koristila politički dominantnu poziciju da utiče na kreiranje ekonomske politike, koja je više uvažavala privredne interese, pre svega, reona Beograda.

Napisani su brojni radovi o regionalnoj politici i stopama rasta pojedinih republika i pokrajinama (pa čak i naroda, po većinskim opštinama) u periodu 1945-90, ali nijedna nepristrasna studija ne ukazuje da je bilo koja od tri najrazvijenije republike ostvarila znatnije ekonomsko preimućstvo. Svakako da je izražena etnička heterogenost, odnosno federalno-konfederalna struktura zemlje bila negativan faktor razvoja što se može posredno zaključiti na osnovu malog udela međurepubličkih investicija u SFRJ, često loše

2 William Easterly, Ross Levine, “Africa’s Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions”, *Quarterly Journal of Economics*, University of Virginia, Vol. 112, No. 4, November 1997, pp. 1203-1250.

koordinacije industrijskih, odnosno razvojnih politika, dupliranja kapaciteta, nezadovoljavajućeg dejstva „ekonomije obima” zbog delimične isparcelisanosti tržišta itd. Pored ovoga, treba imati na umu da je međurepublička razmena bila kod svih republika veća od eksterne i znatno iznad potencijalne razmene koju pokazuje gravitacioni model, ali i da je razmena između federalnih jedinica SFRJ bila manja od razmene kod sovjetskih republika i znatno ispod razmene npr. nemačkih lendera. U svakom slučaju, zbog republičkih partikularizama i njihove rastuće spremnosti (i sposobnosti) da preuzmu sve veći broj državnih prerogativa, SFR Jugoslavija je u sve većoj meri postajala složen i praktički neupravljiv objekat čija se efikasnost sistematski smanjivala; republike (i pokrajine) najpre su lišile Jugoslaviju potrebnih upravljačkih nadležnosti i mehanizama, a potom su neminovnu rezultujuću neefikasnost tako osakaćenog organizma koristile kao argument za njeno dalje institucionalno ogoljavanje, za njeno potiskivanje na same margine makroekonomske regulative i usmeravanja sveukupnog razvoja.³ Privredni sistem, koji je izrastao iz jednog skupa ideološko-političkih opredeljenja i predstavljao njihovu ekonomsku operacionalizaciju, bio je duboko neracionalan i u dugoročnoj perspektivi zasigurno neodrživ.⁴

Neke od zemalja naslednica suočavaju se sa sličnim problemom, ali on ima različito dejstvo i intenzitet zbog različitih uslova u kojima se one nalaze. Uticaj etničke heterogenosti na privredni razvoj kada je u pitanju Srbija zbog praktične ekonomske dezintegrisanosti teritorije zemlje i priznavanja južne pokrajine od strane ekonomski najmoćnijih zemalja sveta, čini se da dolazi u drugi plan. Naime, teritorija koju Beograd, faktički, kontroliše (dakle, bez

3 Kako je davno još primetio Hayek (Friedrich Hayek, “The Road to Serfdom”, London: Routledge and Kegan Paul, 1979/1944. pp. 80-81.), u društvu u kojem se sva pitanja svode na politiku i sva rešenja nalaze u političkom arbitriranju, prirodno je da maksimiziranje političke moći postane jedini, univerzalno prihvaćeni cilj.

4 Najjednostavniji i gotovo trivijalni takav mehanizam zasnovan je na strategiji obilnog stranog zaduživanja, jer se naglim povećavanjem raspoloživih investicionih sredstva, jednako impresivno povećava i stopa rasta. No, tako privremeno povećana stopa rasta može se održati samo dotle dok se, zahvaljujući prilivu stranih kredita, investicije zadržavaju daleko iznad svog primerenog, dugoročno održivog nivoa. Sudnji dan dolazi kad priliv presahne i kad se privreda nađe u obavezi da servisira prethodno korišćene kredite. Međuzavisnost stopa rasta, mogućnost ubrzanja rasta po cenu potonjih usporavanja i nezadovanja, stvorila je brojne varke i pogubne iluzije o efikasnosti socijalističkih sistema (izvor: Ljubomir Madžar, „Ekonomski aspekti raspada Jugoslavije”, u: *Raspad Jugoslavije*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1994. str. 234-258).

Kosmeta), je po svetskim i evropskim merilima etnički kompaktna jer većinska grupa čini skoro 83% stanovništva (popis 2002), a trenutno verovatno i 85% (nacionalne manjine čini apsolutnu većinu u samo 10 opština, što čini nešto preko 6% ukupnog broja opština u Srbiji). Posmatrano jezički, koji je bitan faktor integrisanosti jednog društva i veoma važan za olakšanu ekonomsku komunikaciju, maternji jezik skoro 90% populacije zemlje (bez Kosmeta) je srpski ili lingvistički isti jezik, koji druge nacije, kao Hrvati ili Bošnjaci, drugačiju zovu. Kako kod da bude bilo konačno rešenje pitanja Kosmeta u perspektivi, čini se izvesnim da će to biti dve ekonomski odvojene celine (npr. Kao Kina i Tajvan), tako da trenutnu trgovinsku razmenu, koju karakteriše veliki suficit u razmeni Srbije sa svojom južnom pokrajinom (verovatno oko 4% ukupnog izvoza, odnosno „otpreme” u 2009. godini), ne bi trebalo dovoditi u pitanje.

Crna Gora je po svojoj nacionalnoj fluidnosti posle Drugog svetskog rata (do tada je bila etnički, prilično, kompaktna), verovatno, jedinstvena u svetu. Po popisu iz jeseni 2003. g. Crnogorci su činili nešto preko 43%, Srbi 32%, Bošnjaci i Muslimani oko 12%, Albanci 5% prisutnog stanovništva (novije ankete o izjašnjavanju na popisu ukazuju da se bitnije ne menja udeo etničkih zajednica u ukupnoj populaciji Crne Gore⁵). Srpskim jezikom govori tri petine, a crnogorskim preko jedne petine stanovništva (mada je to obuhvaćeno i oko 8% onih koji su naveli ”srpsko-hrvatski”), mada budući da se lingvistički radi o istom jeziku, preko 90% govori jezik koji je potpuno razumljiv ogromnom delu populacije, što je pozitivno u ekonomskom smislu. Da i ekonomsko pitanje dobija na značaju svedoči program treće po redu stranke u parlamentu Crne Gore, Nove srpske demokratije, koja smatra da je, posle očuvanja nacionalnog identiteta, ključno pitanje za Srbe Crne Gore ekonomsko, jer NSD potencira da su Srbi po svim relevantnim ekonomskim kriterijumima obespravljani (npr. njihov udeo u javnoj upravi je tek 5%).

Pokušaji u BIH, sa tri konstitutivne etničke zajednice, za stvaranjem jedinstvene i efikasne ekonomske politike daju ograničene domete. Ipak, u poslednje vreme brojne mere međunarodnih ali i domaćih vlasti u BIH povećavale su ekonomsku integrisanost oba entiteta kao i povezanosti kantona u okviru federacije BIH. Po podacima CIA iz 1998. Bošnjaci čine 48%, Srbi

5 Prema CEDEM-ovom nacionalnom uzorku koji služi za istraživanje javnog mnjenja broj Crnogoraca i Srba se poslednjih pet godina kreće između 44% i 46%, odnosno 33% i 35% ukupne populacije Crne Gore. <http://www.cedem.me/index.php?IDSP=1344&jezik=lat/4/2010>.

37,1%, Hrvati 14,3%, ostali samo 0,6%. Međutim, veći natalitet Bošnjaka, snažan mehanički odliv Hrvata (pad od čak 43% u odnosu na 1991) uz negativan prirodni priraštaj Srba (oko -2 promila) od 2003, doveli su, prvi put u novovekovnoj istoriji BIH da jedna nacija (Bošnjaci), po svemu sudeći, ima apsolutnu većinu. Zajednička monetarna vlast (simbolizovana kroz Centralnu banku i konvertibilnu marku, koja je u sistemu valutnog odbora, što znači ireverzibilno vezana za evro, koji slovi kao veoma pouzdan novac), indirektno oporezivanje (za koje se centrala nalazi u Banja Luci) i carinska politika povećala je integrisanost zemlje, ali je nivo postignutog jedinstva manji od onog u EU, koja je savez država a ne država (npr., EU, faktički, nema jedinstvenu fiskalnu politiku, ali ima razvijenu regionalnu i agrarnu politiku, koja je, dominantno, na nivou entiteta i kantona u BIH).⁶ Kada je u pitanju Makedonija (prema popisu iz 2003. prve dve etničke grupe čine 64%, odnosno 25% populacije), istorijski sporazum dve nacionalne zajednice predvideo je decentralizaciju zemlje i preusmeravanja znatnijeg dela javne potrošnje na lokalni nivo što bi trebao da delimično zadovolji interese Albanaca. U obe ove države uticaj etničke heterogenosti na privredni razvoj se posredno može posmatrati kroz daleko manji broj i obim ekonomskih transakcija između preduzeća čiji su vlasnici pripadnici različitih naroda od proseka zemlje. Pored toga, Republika Srpska i bosanski Hrvati imaju veoma izraženu ekonomsku saradnju sa maticama (tzv. etnička trgovina). Osnovni ekonomski indikatori BiH pokazuju slabost ekonomije te zemlje i pored obilne međunarodne pomoći, što je i rezultat političke podele zemlje na entitete i kantone.⁷

Kada je u pitanju disolucija Moldavije, bogati region Transdnjitrja, gde, grubo, po trećinu populacije čine Ukrajinci, Rusi i Moldavci (ali Rusi ili stanovništvo sa ruskim kao maternjim jezikom kontroliše praktične celokupan privredni, politički i kulturni život teritorije), je činio industrijsku okosnicu te republike do raspada SSSR-a, što je omogućilo dovoljan nivo resursa istočnog pojasa zemlje da izvede secesiju (u skladu sa elementima Collier-Hoeffler Model of Civil War Onset⁸). Svakako da je etnička frakcionalizacija dovela do toga da Moldavija drži neslavno poslednje mesto u Evropi po nivou GDP-a.

6 Npr. samo 8% konsolidovanih budžetskih prihoda iz Srpske ide ka centralnoj vlasti u Sarajevu (ostalo je na nivou lokalne samouprave i RS), za finansiranje zajedničkih nadležnosti.

7 Boris Tihi, GEOGRAPHY AND THE ECONOMY: INTERDEPENDENCE AND AUTARCHY, Dialogue, 3/2004, pp. 107-123.

8 Paul Collier, Nicholas Sambanis Understanding Civil War – Evidence and Analysis, Volume 2: Europe, Central Asia, and Other Regions, 2005, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, pp. 1-34.

Veoma negativne posledice po ekonomski rast proizvodi lingvističko-religiozna frakcionalizacija u Africi. Npr. istraživanjima govore da bi Nigerija imala duplo veći ekonomski rast kada bi njena, inače vrlo visoka, religiozna i etnička heterogenost bila na svetskom proseku (zanimljivo je da ova država, radi pospešivanja integracije zemlje, premestila prestonicu iz hrišćansko-jorubskog Lagosa u Abudžu, koja je geografski u centru zemlje). Naime, sukobi u ovoj zemlji su uglavnom između (i naftom) bogatih južnih hrišćanskih provincija i muslimanskog severa. Indikativan je komentar jednog uglednog akademika iz Nigerije (zemlje sa trideset federalnih jedinica, izraženom muslimansko-hrišćanskom religijskom podelom i brojnim etničkim grupama od kojih tri najbrojnije čine tek dve trećine populacije) koji kaže da je „borba za moć posle nezavisnosti bila tako iscrpljujuća da su druge stvari, uključujući i razvoj, bile zanemarene”.

Zanimljiv je i primer kenijske populacije sa oko 40 etničkih grupa od kojih pet najbrojnijih čini blizu 70% stanovništva. Pošto svaka od ovih grupa dominira u određenom regionu zemlje rezultat je snažno polarizovana politička scena gde na predsedničkim izborima svaki kandidat dobija ogromnu većinu glasova u svom regionu i minimalan broj u drugim područjima (na poslednjim, kontroverznim, izborima kandidat iz naroda Luo, Odinga, odakle potiče otac aktuelnog predsednika SAD, koji je drugi po brojnosti, plasirao se na drugo mesto).

Veliki broj nerazvijenih afričkih zemalja među državama sa najvećom nacionalnom diversifikovanošću u svetu, svakako, ukazuje na korelisanost razvijenosti i etnolingvističke diversifikovanosti (posebno izražena nacionalna diversifikovanost je kod Tanzanije, Ugande, Zaira, Kameruna, Nigerije, Južnoafričke republike, Kenije). Naravno, nije sporno da su glavni uzroci slabog razvoja afričkih zemalja, pre svega, zakasnela industrijalizacija, nizak nivo obrazovanja, loša infrastruktura itd. U tabeli 1. date su zemlje sa najvišom i najnižim nivoom etnolingvističke diversifikovanosti, gde koeficijent pokazuje verovatnoću da dva stanovnika date zemlje uzeta po slučajnom uzorku bude iz različitih etnolingvističkih grupa. Veliki broj nerazvijenih afričkih zemalja među državama sa najvećom etničkom diversifikovanošću u svetu, svakako, ukazuje na korelisanost razvijenosti i etnolingvističke diversifikovanosti.

Tabela 1. Etnolingvistička diversifikovanost

maksimalna		minimalna	
Tanzanija	93	Haiti	1
Uganda	90	Japan	1
Zair	90	Portugal	1
Kamerun	89	Hong Kong	2
Indija	89	Jemen	2
Južna Afrika	88	Nemačka	3
Nigerija	87	Burundi	4
Obala Slonovače	86	Dominikana	4
Kenija	83	Irska	4
Liberija	83	Italija	4
Zambija	82	Norveška	4
Angola	78	Island	5
Mali	78	Jamajka	5
Sijera Leone	77	Jordan	5

Izvor: Charles Taylor, David Jodice, "The World Handbook of Political and Social Indicators", Yale Press, Ithica, NY, 1983.

U subsaharskoj Africi samo polovina država ima većinsku naciju (a samo Ruanda ima naciju koji ima preko 90% populacije), te zato taj region ima i najviše etnički baziranih partija (etničke stranke su jake i u Iraku, Kipru, Libanu, dok su u arapskim zemljama prisutne plemenske i partije klanova).⁹

Faktička formalizacija etničke dezintegracije zadesila je i Etiopiju, zemlju koja je godinama bila na putu „amharizacije”.¹⁰ Naime, Ethiopian Peoples' Revolutionary Democratic Front – EPRDF (koalicija etno-nacionalističkih partija), posle uklanjanja diktatora Derga 1991 (koji je 1974. srušio cara Haile Selassiea), vođen Meles Zenawiom, radikalno je reformisao etiopski politički sistem, tako što je unitarna država učinjena (asimetrično) federalnom, na etničkoj bazi, sa 9 jedinica i dva federalna grada. Meles-u se zamera da je podelo etiopsko društvo da bi lakše vladao. Nema sumnje da je namera vlasti bila i da se država učini prosperitetnijom i demokračnijom,

9 U Zambiji se formiraju etničke koalicije duž plemenskih ili jezičkih grupa.

10 ETHIOPIA: ETHNIC FEDERALISM AND ITS DISCONTENTS, Africa Report N°153 – 4 September 2009, International Crisis Group, Posted in September 7th, 2009, by Editor in Current News.

međutim, i pored, određenih ekonomskih postignuća tog, kvazi-demokratskog, režima postoji bojazan da etnički definisana država i delimično totalitarna vlast nije smanjila mogućnost unutrašnjih etničkih konflikta. Naime, etnička federalizacija nije sprečila ogromne nesporazume nego je povećala kompeticiju između etničkih grupa za zemlju, prirodne resurse, administrativne granice, sredstva državnog budžeta, inostranu pomoć u hrani. Za nekada vodeću naciju, sada drugu po brojnosti sa nešto preko četvrtinom populacije, Amhare, etnička federalizacija uništila je jaku funkcionalnu državu. Za najbrojniju etniku grupu, Oromo (oko trećine stanovništva), federalizacija je artificijelna. Pored toga, stalne su pritužbe da bogati resursi na teritoriji Oromo federalne jedinice (kafa, agrarni proizvodi, stoka, voda) idu ka federelnoj vladi. Seljalci su nezadovoljni prinudom vlasti da povremeno rade javne poslove besplatno, a Oromo elita izmneštanjem Adis Abebe iz njihove provincije. Ipak, i pored etničke fragmentizacije zemlje i brojnih sporova oko ekonomskih resursa Etiopija beleže poslednih više od deceniju visoke stope rasta GDP-a.

Kada je u pitanju Sudan, Južni Sudan će održati 2011. referendum na kom će se, po svemu sudeći, taj hrišćansko-animistički deo zemlje otepeti od islamskog „severa”. I ovde je ekonomija vrlo bitna, nedavno je međunarodna arbitraža donela odluku da jedan deo sporne provincije sa nalazištima nafte pripadne „severu”, ali je uteha za „jug” da će drugi deo sporne provincije (Abyei) 2011. održati referendum na kome će se, skoro izvesno, pridružiti jugu. Interesantno je da je Kartum sprečio pokušaj „juga” da pre 2011. izda sopstvenu nacionalnu valutu.

Separatistička pobuna na istoku Konga 1964-66, bila je motivisana, pre svega, bogatim mineralnim resursima toga dela zemlje, čime se oružani ustanak i finansirao (slično je bilo sa pobunama u Katangi i Južnom Kasaiu 1960-63). Ustanak je bio podržan velikom „bazom” dominiranom od strane etničkih grupa: Bakusu i Batetela.¹¹

Dezintegracija Solomonskih ostrva (na kojima se govori 70 lokalnih jezika) bila je inicirana Azijskom finansijskom krizom 1997-98, kada su ostrva zavisna od izvoza prirodnih resursa u azijske zemlje osetila snažan udar krize zbog pada izvoznih prihoda. Program smanjivanja budžetskih rashoda doveo je do pobune etničkih lidera s Gvadalkanala, koji su optužili naseljenike sa ostrva Malaita da im uzimaju radna mesta. Potom su Malaitanski političari

11 Paul Collier, Nicholas Sambanis Understanding Civil War - Evidence and Analysis, Volume 1: Africa, 2005, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, p. 70.

formirali političko-vojni pokret i izvršili državni udar. Sporazumom iz Taunsvilea 2000. legitimizirana i institucionalizovana etnička podela zemlje, odnosno data je velika autonomija provincijama, koje su uspostavile visok nivo ekonomske samostalnosti. Neuspeh mirovnog procesa u poboljšanju privredne situacije doveo je do obnavljanja konflikata, i pored toga što su na ostrva došle australijske i novozelandske vojne trupe.¹²

Pobuna u Acehu 1999. bila je uzrokovana i vrlo velikom resursima najzapadnije, etnički od „javanskog” jezgra države, diferencirane, provincije Indonezije (nafta i gas), što omogućilo finansiranje rata. Pored toga, Aceh je nekada bio sultanat i pre Sukarta je uživao status specijalnog regiona, što je, sa relativno velikim prilivima od dijaspor, povećalo šansu za razvijanje separatističkog pokreta.¹³

S druge strane, indikativni su i procesi etničke homogenizacije i majorizacije (od strane dominantnih etničkih grupa) koji su, istina, i snažan faktor unutrašnje ekonomske integracije tih država (npr. „volofizacija” Senegela, „urdizacija” Pakistana). Aktuelni su problemi sa kojima se suočavaju vlada Iraka i Avganistana gde nacionalne, odnosno šitsko-sunitska podela, otežava dogovor o podeli vlasti i pojačava borbu za ekonomske resurse (npr. zahtevi za širokom autonomijom šitski dominantne, naftom bogate oblasti u južnom Iraku).

Ponašanje Indije, kada je u pitanju unutrašnja integrisanost i spoljna bezbednost zemlje, verovatno je poučno za svaku zemlju, koja ima potencijalne separatističke pokrete. Naime, Nju Delhi je snažno povećao svoju vojnu moć, posebno razvijajući nuklearno, od skoro i podmornički nošeno, oružje. Pored toga, ova zemlja ima jake bezbedonosne službe, ali su ipak oslonac njene celovitosti „centralni Hindi teritorijalni pojas”, dominantna hinduistička religija i hiljadugodišnja državnost. Naravno, brz ekonomski u rast poslednje skoro dve dekade nije bez značaja u održavanju stabilnosti i celovitosti zemlje.¹⁴

12 Solomon Islands faces economic and social disintegration. <http://www.wsws.org/articles/2001/mar2001/solo-m29.shtml> 2/10/2009.

13 Paul Collier, Nicholas Sambanis Understanding Civil War – Evidence and Analysis, Volume 2: Europe, Central Asia, and Other Regions, 2005, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, p. 36.

14 <http://pakistankehudahafiz.wordpress.com/2009/09/05/india-on-soviet-union%E2%80%99s-path-of-disintegration/> 4/10/2009.

Etnolingvistička diversifikovanost može voditi i građanskom ratu koji više uništava privredu više nego ratni konflikt sa spoljnim neprijateljem. Studija Coliera i Hoeflera iz 1997.¹⁵ ukazuje da je verovatnost građanskog rata najveća kod zemalja sa nekoliko velikih i konkurentskih etničkih grupa (što se potvrđuje u slučaju bivše Jugoslavije), dok je znatno manja kod vrlo heterogenih i etnički homogenih zemalja, uz to naglašavajući da je najznačajniji faktor građanskog rata siromaštvo.¹⁶

U multietničkim državama je upitno da li gubitnik izbora može mirno sačekati sledeće jer manjine imaju nultu šansu pobede na sledećim izborima i relativno lako može doći i do oružane pobune. U svakom slučaju, demokratija je stabilnija u zemljama gde jedna etnička grupa čini većinu.¹⁷

Indikativni su zaključci Roberta Putmana ("Bowling Alone")¹⁸ koji pokazuje da što više ljudi različitog porekla živi u jednoj zajednici da je utoliko niži nivo poverenja. Pored toga i povezivanje kapitala je znatno slabije u etnički heterogenim društvenim zajednicama. S druge strane, studija Baroa iz 1996,¹⁹ koja obuhvata oko sto zemalja u tridesetogodišnjem periodu, ukazuje da etnolingvistička frakcionalizacija ima minimalan negativan uticaj na privredni rast.

U istraživanju Istvan Molnar-Šakaša iz 2007. godine,²⁰ koje je bazirano na tzv. neurološkom mrežama, se utvrđuju značajne barijere u međukulturološkom razumevanju. Naime, ispitanici-glumci iz SAD su reagovali

15 Paul Collier, Anke Hoefler, "On economic causes of civil war", Centre for the Study of African Economies, St Antony's College, Oxford University and World Bank, Published in *Oxford Economic Papers* 50 1998, pp. 563-73.

16 Pokazuje se da "negativni šok", odnosno pad GDP-a od 5% povećava za 50% mogućnost civilnog konflikta, posebno u afričkim ili nedemokratskim državama. Recesija povećava za skoro duplo mogućnost internog konflikta u državi (tipična ekonomska kriza košta 9% GDP-a, najveća 20% GDP-a).

17 Przeworski Adam, "Self-Enforcing Democracy", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, pp. 322-324.

18 Robert D. Putnam, "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community", New York: Simon & Schuster, 2000.

19 Robert Barro, "Democracy and Growth" *Journal of Economic Growth*, 1996, vol. 1, issue 1, 1996, pp. 1-27.

20 Istvan Molnar-Szakacs, "Culture Influences Brain Cells: Brain's Mirror Neurons Swayed By Ethnicity And Culture", *ScienceDaily* (July 23, 2007), <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/07/070718002115.htm> 30/ 9/2009.

različito na iste gestove svojih kolega zemljaka i gestove glumaca iz Nikaragve. Studija ukazuje da kultura ima značajan uticaj na naš cerebralni sistem i način ponašanja, odnosno socijalni inženjering.

Pri tretiranju ovog faktora kao determinante ukupnog razvoja treba naglasiti da postoje značajne razlike između afričkih država i pojedinih zemalja Jugoistočne Evrope. Pre svega, u Jugoistočnoj Evropi stepen heterogenosti je mnogo manji, čak i u zemljama sa najheterogenijom etničkom strukturom. Sa druge strane, čini se da je kod ovih zemalja, kao i kod nekih drugih zemalja bivšeg SSSR, etnička heterogenost, odnosno njen negativan uticaj na privredni razvoj, posebno dolazila do izražaja usled njene „institucionalne potvrđenosti” kroz razne oblike autonomnih statusa, odnosno federalnih jedinica, što je praktično onemogućavalo kreiranje konzistentne i efikasne ekonomske i razvojne politike i dovodilo do izražene rigidnosti u kretanju faktora proizvodnje između federalnih jedinica.

U zajedničkoj studiji Alesine, Spolarea i Vaciarga iz 2005.²¹ ukazuje se da velike zemlje uživaju ekonomske prednosti zbog toga što politički determinisane granice određuju veličinu tržišta. Ako postoji slobodna trgovina i globalno tržište, čak i relativno male kulturalne, lingvističke i etničke grupe mogu imati koristi od kreiranja sopstvenih pravnih i političkih jurisdikcija. U svakom slučaju, istorija stvaranja i secesija nacija-država je pod uticajem trgovinskog režima (polazi se od teze da je broj država pod uticajem trgovinskog režima). Pored trgovinskog režima i heterogenosti još dva faktora utiču na formiranje država: demokratizacija i militarni konflikti. Naime, po liberalnoj ideologiji 19. veka država je, pod uslovom slobodne trgovine, morala imati određenu veličinu da bi opstala. Postojanje Belgije, Portugala i balkanskih država smatrano je „greškom”, mada su nacionalni pokreti počeli da bujaju u drugoj polovini 19. veka.²² S druge strane, tipičan primer država koje su nastale pod snažnim dejstvom ekonomskog faktora su Italija i Nemačka (da bi se izbegao protekcionizam malih država), ali, naravno, i zbog lingvističke i kulturološke bliskosti. Po Bizmarku, Nemačka, koja je od 1834.

21 Alberto Alesina, Enrico Spolaore, Romain Wacziarg, *Economic Integration and Political Disintegration* <http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html>, pp. 278. 1997.

22 Kada je Čeh ili Poljak, kao mlad radnik, nalazio sebe diskriminisanim u industrijskoj Bohemiji, on je postaja skloniji mobilizaciji po etničkoj liniji (izvor: James Fearon, "Ethnic Mobilization and Ethnic Violence", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, 2008. Edited by Barry Wengast & Donald Witman, pp. 852-868.).

postojala kao carinska unija, je ujedinjena ugljem i čelikom (kao i EU 1951). Sumarno, arhitekta evropskih nacija u 19. veku su imali u vidu koristi ekonomskih unija i troškove kulturne heterogenosti. Dakle, između 1970. i 1915. imamo dva različita pravca, jedan ka stvaranju carstava radi širenja tržišta i drugi, kao pokušaj stvaranja država zbog jačanja nacionalnih pokreta.

Lingvističke, kulturološke i etničke zajednice manje će osećati potrebu za otcepljenjem od matične zemlje u zajedničkom EU tržištu (isto važi i za Kvebek u zoni slobodne trgovine: NAFTA).²³ Kako ekonomska globalizacija bude jačala to će činiti separatističke pokrete življim. Koncept velikih država će biti pod pritiskom regionalnih separatističkih pokreta odozdo i supranacionalnih institucija odozgo.²⁴ Snažan rast broja država od 1950 do 1995. je pod uticajem dekolonizacije i raspada SSSR-a i povezan je sa rastom trgovinske otvorenosti u svetu (broj država 1914. bio je 59, 1920. 69, 1950. 89, 1995. godine 182 države).

Italijanski sever i Baden-Vitemberg i Bavarska, praktično, konstantno traže decentralizaciju poreza, ali su preglasani od većine koja hoće status kvo. Ali regioni sa kredibilnim secesionističkim pretnjama (u Španiji ili Belgiji) mogu uspeti u poreskoj autonomiji.²⁵ Dakle, federalne zemlje mogu dati specijalna prava nekim regionima, kao Kanada Kvebeku ili Indija nekim svojim državama.²⁶

Na osnovu brojnih iznetih primera mogu se shvatiti dodatne teškoće sa kojima se suočavaju kreatori ekonomske politike u etnički heterogenim zemljama, i one delimično mogu da objasne njihove slabe privredne performanse. Jasno je da nedovoljna integrisanost delova teritorije odnosno populacije, odnosno društva (usled snažnih etničkih antagonizama) stvara uslove za permanentan konflikt (npr. oko javnih dobara, pored ostalog) i samim tim manje efikasnu alokaciju resursa, ali je, sa druge strane, činjenica i

23 Alberto Alesina, Enrico Spolaore, Romain Wacziarg, *Economic Integration and Political Disintegration*http, Working Papers 6163, Cambridge 1997, [://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html](http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html), p. 278.

24 Alberto Alesina, Enrico Spolaore, Romain Wacziarg, *Economic Integration and Political Disintegration*http, Working Papers 6163, Cambridge 1997, [://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html](http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html), p. 29.

25 Jonathan Roden, "Federaslim", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, 2008. Edited by Barry Wengast & Donald Witman, p. 366. 2008.

26 Donald Witman, "Introduction", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, 2008. Edited by Barry Wengast & Donald Witman, p. 21. 2008.

da većinska grupa bez jasno definisanih mehanizama zaštite manjinske grupe (kroz decentralizaciju, autonomizaciju, federalizaciju itd.) može da crpi ekonomske prednosti zbog majorizacije kod donošenja političkih i privrednih odluka, same lokacije prestonice koja je najčešće u etničkoj sredini većinske grupe (postoje i izuzeci kao npr. u Zimbabveu), dominantnog statusa kulturnih vrednosti većinskog naroda koje imaju uticaj i na biznis itd.

Treba imati u vidu da institucionalni aranžmani koji podrazumevaju značajan stepen decentralizacije, odnosno autonomije, mogu biti faktor relaksacije političkih animoziteta i stvaranja uslova za mirno rešavanje konflikata. Pozitivna privredna iskustva etnički heterogenih i institucionalno složenih zemalja (federacije), kao što su Belgija, Švajcarska i Kanada pokazuju da je jedinstvena ekonomska odnosno finansijska, razvojna, regionalna i socijalna politika (na koju npr. Flandrija u Belgiji ima velike zamerke) moguća i da izražena etnička heterogenost ne mora biti negativni faktor privrednog razvoja ako postoje održive demokratske institucije. Među zemljama sa najvišim nivoom GDP-a po stanovniku nalaze se nacionalno homogene države kao Norveška, Holandija, Finska, Irska ali i etnički heterogene i institucionalno složene države (Belgija, Švajcarska, Velika Britanija, Kanada). Dobar primer je i Južnoafrička Republika, ekonomski najснаžnija država na „crnom” kontinentu, koja i pored izražene etničke i rasne heterogenosti i jedanaest zvaničnih jezika (koja ima i tri „preston” grada), uspeva da nađe snažan kohezioni faktor, u izvesnoj meri zahvaljujući i integracionoj snazi vodeće političke partije. Prenošenje kritičnog seta nadležnosti na centralne organe, koordinacija ekonomskih mera kao i svest o zajedničkim interesima kod nacionalnih grupa, odnosno federalnih jedinica, put je za prevazilaženje teškoća koje privredi, odnosno ekonomskoj politici mnogih država stvara etnička heterogenost. Pored toga, iz „bogatstva različitosti” koje je karakteristično za multinacionalne države može biti derivirana kreacija neplodna za razvoj biznisa.

Indikativno je da mnoge zemlje sa izraženo heterogenom religioznom strukturom (SAD, Kanada, Švajcarska, Australija) imaju visok nivo GDP-a po stanovniku dok, s druge strane, države koje su, takođe, verski heterogene (Nigerija, Kenija, Gana) ostvaruju vrlo nizak društveni proizvod. Zemlje kao Norveška, Irska, Finska imaju visok nivo blagostanja i veliku konfesionalnu homogenost, dok druge države kod kojih praktično postoji samo jedna i to uglavnom državna religija (Egipat, Senegal, Kolumbija) imaju vrlo nizak nivo GDP-a. Već se na prvi pogled stiče utisak da je eventualni uticaj religije na privredni razvoj i rast veoma složen. Pitanje uticaj religiozne strukture na

ekonomski rast je od velikog značaja i za zemlje našeg regiona od kojih većina ima složenu versku strukturu.

Na tematici uticaja konfesionalne strukture na privredni razvoj kao i na dilemi da li pojedine religije bolje promovišu ekonomski rast oprobao se veliki broj ekonomista. Određen broj autora, kao nobelovac Luis, negiraju da religija ima značajan uticaj na ekonomske prilike i smatraju da je uticaj obrnut i da promene u ekonomiji utiču na teološko prilagođavanje. Većina naučnika se slaže da proces modernizacije vodi smanjivanju značaja religije. Noland pokazuje da postoji relativno slab uticaj religije na privredni razvoj kao i da ne postoje dokazi da je Islam prepreka rastu.

U studiji Stajlsa iz 2007. se istražuje ponašanje kupaca i prodavaca u dve etničko-religiozne enklave u metropolitenskim reonima SAD (katolika Hispanika i muslimana Arapa). Rezultati ukazuju da su etničke firme zavisne od ko-etničkih biznisa u njihovim enklavama, i da se oslanjaju na intra-enklavsku razmenu, koja je bazirana na pripadnosti istoj religiji.²⁷

Studije pokazuju i da religije sa velikim ulogom rituala, zajednice ili sakralnih objekata kakav je bio Katolicizam u SAD u 19. veku i Islam danas (koga ispoveda svaki dvadeseti stanovnik EU) nisu uvek lake za integraciju njihovih sledbenika u društveno-ekonomski sistem.

Nesuđeni nobelovac Barro, koji u svojoj analizi obuhvata preko 100 zemalja u periodu dužem od tri decenije i uključuje veliki broj varijabli, pored ostalog, pokazuje da povećanje poseta religioznim objektima negativno utiče na rast (zbog povećanog korišćenja resursa od strane religioznog sektora) dok sama „jačina vere” ima pozitivan efekat na ekonomski rast (zbog toga što pomaže održavanju onog aspekta ljudskog ponašanja koje ohrabruje produktivnost). Uzimajući u obzir da su kod Srbije oba faktora na relativno niskom nivou onda bi njihov uticaj na rast bio minoran i sa suprotnim efektima.

Interesantno je da je u manjem broju zemalja kao Indiji, Pakistanu ili Iranu religija možda najvažniji kohezioni činilac (trenutno je u Indiji premijer Sik – pripadnik manjinske religiozne zajednice nastale u 15. veku, dok je lider vladajuće Kongresne stranke katolikinja-Italijanka). Ipak, ovde se mora naglasiti da su kod Indije i Irana (Persije) integrativni faktori dugogodišnja državnost, odnosno civilizacijski legat, dok u novije vreme kod Pakistana i Irana vodeće etničke grupe (Pendžabci i Persijanci) dominiraju i čine oslonac administracije

27 Curt H. Stiles, Carlos L. Rodriguez, Craig S. Galbraith, “The impact of ethnic-religious identification on buyer-seller behaviour: a study of two enclaves”, *International Journal of Business and Globalisation*, Volume 1, Number 1/2007, pp. 20–33.

(interesantno je da se dugi niz godina protestantska Engleska pitala može li katolik biti lojalan građanin, dok su se čak i šezdesetih godina dvadesetog veka u SAD mnogi pitali da li je poželjno da katolik bude predsednik).

Istraživanja pokazuju da je potreba za uspehom bila povezana sa religijama koje su naglašavale individualističke (a ne ritualne) kontakte sa božanstvom; npr. Kvekeri u SAD, Vaishnava i Pasees u Indiji, Zen-Budisti u Japanu su bili iznad proporcionalno zastupljeni u biznisu u ovim državama. Poverenje između članova manjih religioznih zajednica se pokazuje kao bitan ekonomski faktor (primer Budizma i Jainizma u starovekovnoj Indiji, gde je kohezija kod ovih konfesionalnih grupa bila odlučujuća za dobre poslovne običaje i poverenje). Pronađena je i veza hijerarhijskih religija (kao Islama, Katoličanstva, Pravoslavlja) sa manje efikasnim pravosudnim sistemima, lošijom birokratijom, izraženijom poreskom evazijom, manjim značajem velikih firmi u privredi kao i nižom participacijom u civilnim aktivnostima.

Problem u odnosima većinske religiozne muslimanske grupe (i naroda zvanog Bumiputre) sa druge dve konfesije: taoističko-konfučijanskom (Kinezi) i Hindu (Indijcima) u, privredno uspešnoj, Maleziji je, dobrim delom, ekonomski uslovljen. Indikativni su i nalazi subnacionalne regresije za Maleziju, gde je islam zvanična religija. Naime, uticaj religiozne pripadnosti na privredni rast se pokazao kao neznatjan, iako država ekonomski podstiče vodeću etničku (i religioznu) grupu (Bumiputre ili Malajce), dok Kinezi i Indijci (mahom Tamil) nisu protežirani.

Ako posmatramo teritoriju koju danas Beograd ekonomski kontroliše (Srbija bez Kosmeta) onda religiozna struktura nije heterogena jer, prema najnovijem popisu, 85% stanovništva čine pravoslavci (katolika je 5,5%, muslimana 3,2%). Treba reći da je kod Srbije interesantno da su regioni sa izraženo heterogenim konfesionalnim sastavom uglavnom među najbogatijim ili najsiromašnijim delovima zemlje, ali to, pre svega, treba pripisati istorijskom legatu. Iskustva Srba sa religiozno nehomogenom državom potiču već od uspešnog srpsko-turskog rata 1878, kada je relativno malobrojna muslimanska populacija ušla u sastav države. Posle Prvog balkanskog rata već je preko osmine stanovništva činila islamska manjina, da bi sa stvaranjem zajedničke južnoslovenske države, pravoslavci činili oko polovine populacije zemlje.

Veber u svom čuvenom istraživanju²⁸ protestantsku etiku, odnosno kalvinističku doktrinu smatra esencijalnom za transformisanje pogleda na

28 Maks Veber, "Sabrani spisi o sociologiji religije" (3 toma), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.

ekonomsku aktivnost i bogatstvo (koji su smatrani sredstvima za ispunjenje religiozne misije; ekonomska aktivnost stavljena je u centar religioznog života). On, pored ostalog, navodi da su u multikonfesionalnim državama (Britanija, Nemačka, SAD, Holandija, Švajcarska) biznis uglavnom držali protestanti, kao i u Badenu (odakle potiče Weber) gde su protestanti bili duplo bogatiji od katolika.

Bilo je mnogo osporavanja Veberovih nalaza, od tačnosti korišćenih podataka do kvalifikovanja njegovog rada kao istorijski deskriptivnog zbog nedovoljne statističke podloge. Faktat je da su danas od 10 najbogatijih zemalja (po GDP po stanovniku) šest protestantske, ali u tim zemljama manje od 10% stanovništva praktikuju veru dok su često najdinamičniji delovi ovih ekonomija vođeni od katolika, muslimana, hindusa i konfučijanaca. Treba reći da uspon protestantskih zemalja počinje tek 400 godina posle reformacije i danas se usporava: 10 najbrže rastućih ekonomija tokom poslednje decenije nisu protestantske. Pored toga, većina ovih zemalja u 18. i 19. veku nisu bile karakteristične po "laissez faire" kapitalizmu, nego po grabljenju za zemljom i ostalim prirodnim bogatstvima.

Hofstede²⁹ pronalazi da je individualizam korelisan sa visinom GDP po stanovniku, ali se taj odnos može posmatrati i u inverznoj relaciji gde veći dohodak uzrokuje viši stepen individualizma. Indikativne su i brojne studije koje ukazuju negativnu vezu javne potrošnje i ekonomskog rasta, što ukazuje da državna potrošnja praktično „ohrabruje” neproduktivne investicije.

Ipak je činjenica da je reformacija, odnosno proistekla sloboda mišljenja, oslobodila prostor za naučne inovacije koje su fundamentalne za ekonomski rast. Prosperitet je bio rezultat tržišnih institucija koje su oblikovane u skladu sa vrednostima, ali ne u potpunosti i sa verovanjima reformacije. Nestajanje političkog i ekonomskog uticaja katoličke crkve u 20. veku od velikog je značaja za razvoj Irske, Italije, Portugala, Španije, Bavarske, švajcarskih katoličkih kantona (Lucern, Valais). I pojedine pravoslavne zemlje kao Grčka i Kipar, koje su usvojile elemente individualističke kulture, ostvarile su dobre ekonomske rezultate u drugoj polovini 20. veka, mada je činjenica da najsiromašnije zemlje Evrope mahom pravoslavne.

Indikativno je i poređenje magrebskih i đenovskih trgovaca u 13. veku. Magrebski trgovci su imali unutrašnju koheziju sličnu religioznim sektama koja je bila veoma bitna sa aspekta poštovanja ugovora i olakšavanja trgovine,

29 Geert Hofstede, "The Cultural Relativity of Organizational Practices and Theories", Journal of International Business Studies, vol. 14, issue 2, 1983, pp. 75-89.

dok su se inovacije denovskih porodičnih firmi ipak pokazale kao daleko efektivnije jer su im omogućile da iskoriste geografske i političke promene proširivajući teritorijalni okvir tržišta, dok su Magrebi nestali kao posebna zajednica. Ključ napretka Denovljana bila je njihova individualistička kultura za razliku od kolektivističke kulture muslimanskog sveta.

Sa kulturološkim obrascem neraskidivo je vezan i značaj uloge zakona što je posebno bitno za Srbiju koja prilično zaostaje na ovom polju. Nobelovac Bujekenen naglašava da je vladavina pravila važnija i od demokratije. Primeri relativno autoritarnih država kakve su bile istočno-azijski „tigrovi” u prvim fazama svog ekonomskog buma, potvrđuje da ekonomski rezultati u velikoj meri zavise od institucionalne stabilnosti. Jedan od najvećih ekonomista svih vremena, Fridman, veliki apologeta privatne svojine, u poslednjih istupima pred smrt naglašavao je da je uloga zakona važnija nego privatizacija. Baro nalazi snažnu korelaciju između održavanja uloge zakona i ekonomskog rasta, naime povećanje uloge zakona za jedan rang (rangovi su od 1 do 7) podiže prosečnu stopu rasta za pola procenta. Fukojama kaže da je jačina državnih funkcija važnija nego njihov delokrug.

Ova pitanja su od posebnog značaja u kontekstu procesa tranzicije u koji je naša zemlja faktički ušla tek pre devet godina. Reforme zahtevaju značajne promene postojeće preovlađujuće kulture, odnosno institucionalno restrukturiranje. Od snage otpora u srpskom društvu prema kulturi individualizma, odnosno kapitalizmu, čije su bazične institucije privatnosvojinska prava, pravila ugovora i nezavisno sudstvo, zavise i troškovi tranzicije, nivo ekonomske efikasnosti i zaštita individualnih prava građana. Ključno je kako pojedinci u Srbiji vrednuju, odnosno prihvataju nove odnose, tj nova formalna pravila i koliki je broj i značaj onih koji smatraju da ta pravila u značajnoj meri ugrožavaju njihove interese, odnosno bogatstvo, poziciju, sigurnost?

Kada je u pitanju Srbija, jasno da je neophodan nastavak reformi u cilju jačanja institucija kapitalizma. Ipak, mogu se nazreti pozitivne tendencije u unapređenju kulturološkog obrasca srpskog društva koje se, pre svega, posledica napuštanje etatističkog, odnosno socijalističkog sistema i prihvatanja liberalnih tržišnih principa, mada je aktuelna ekonomska kriza usporila i, verovatno privremeno, učinila ovaj proces reverzibilnim. Integracija zemlje u evropske i međunarodne institucije olakšava i dolazak multinacionalnih kompanija u zemlju koji su značajan faktor širenja kulture individualizma. Pored toga, sklonost našeg naroda da, često i nekritički, kopira zapadne vrednosti može se pokazati i kao pozitivan faktor u ojačavanju krhkih kapitalističkih institucija u Srbiji. Okolnost da je ova zemlja i tokom

socijalističkog perioda imala izvesne elemente tržišne privrede kao i njena delimična otvorenost prema zapadu u istom razdoblju, takođe, olakšava instaliranje mnogih elemenata individualističke kulture. Treba napomenuti, da i činjenica da su se naši iseljenici uglavnom pokazali kao vredni radnici u inostranstvu, ukazuje koliko je bitno prihvatanje zapadne kulturološke matrice. Troškove eventualnog sporog reformisanja svoje okoštale, u dobroj meri egalitarističke kulture, snosiće građani Srbije kroz povećane troškove tranzicije i nižu ekonomsku efikasnost.

LITERATURA

1. Alesina Alberto, Spolaore Enrico, Wacziarg Romain, "Economic Integration and Political Disintegration", Working Papers 6163, Cambridge 1997, [://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html](http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v90y2000i5p1276-1296.html)
2. Barro Robert, "Democracy and Growth" *Journal of Economic Growth*, 1996, vol. 1, issue 1, 1996, pp. 1-27.
3. Collier Paul, Hoeffler Anke, "On economic causes of civil war", Centre for the Study of African Economies, St Antony's College, Oxford University and World Bank, Published in *Oxford Economic Papers* 50 1998, pp. 563-73.
4. Easterly William, Levine Ross, "Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions", *Quarterly Journal of Economics*, University of Virginia, Vol. 112, No. 4, November 1997, pp. 1203-1250.
5. Fearon James, "Ethnic Mobilization and Ethnic Violence", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, pp. 852-868.
6. Hayek Friedrich, "The Road to Serfdom", London: Routledge and Kegan Paul, (1979/1944). str. 80-81.
7. Hofstede Geert, "The Cultural Relativity of Organizational Practices and Theories", *Journal of International Business Studies*, vol. 14, issue 2, 1983, pp. 75-89.
8. Madžar Ljubomir, "Ekonomski aspekti raspada Jugoslavije", u: *Raspada Jugoslavije*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1994. str. 234-258.
9. Molnar-Szakacs Istvan, "Culture Influences Brain Cells: Brain's Mirror Neurons Swayed By Ethnicity And Culture", *ScienceDaily* (July 23, 2007), <http://www.sciencedaily.com/releases/2007/07/070718002115.htm>
10. Przeworski Adam, "Self-Enforcing Democracy", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, pp. 322-324.
11. Putnam Robert D, "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community", New York: Simon & Schuster, 2000.

12. Roden Jonathan, "Federaslim", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, p. 366.
13. Sambanis Nicholas, Collier Paul, "Understanding Civil War - Evidence and Analysis", Volume 1: Africa, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, 2005, p. 70.
14. Sambanis Nicholas, Collier Paul, "Understanding Civil War - Evidence and Analysis", Volume 2: Europe, Central Asia, and Other Regions, Edited by Paul Collier & Nicholas Sambanis, World Bank, Washington DC, 2005, pp. 1-34.
15. Stiles Curt H, Rodriguez Carlos L, Galbraith Craig S, "The impact of ethnic-religious identification on buyer-seller behaviour: a study of two enclaves", *International Journal of Business and Globalisation*, Volume 1, Number 1/2007, pp. 20-33.
16. Taylor Charles, Jodice David, "The World Handbook of Political and Social Indicators", Yale Press, Ithica, NY, 1983. www.emeraldinsight.com/Insight/ViewContentServlet
17. Veber Maks, "Sabrani spisi o sociologiji religije" (3 toma), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.
18. Witman Donald, "Introduction", *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford University Press, Edited by Barry Wengast & Donald Witman, 2008, p. 21.

Goran NIKOLIĆ

IS ETHNIC AND CULTURAL-RELIGIOUS HETEROGENEITY A BARRIER TO ECONOMIC DEVELOPMENT

ABSTRACT

The author analyzes the influence of heterogeneity of religious-ethnic structure on economic growth. Most studies show that extraordinary national-religious diversification has a negative impact on economic performance of countries. However, the institutional arrangements that involve a significant degree of decentralization may be a factor of relaxation of ethnic and religious, i.e. political animosity. Positive economic experiences of some institutional and ethnically complex countries show that the single economic policy is possible and that strong the national heterogeneity is not necessarily a negative factor for economic development if there are viable democratic institutions.

Key Words: heterogeneity, nation, religion, structure, economic growth.